

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή οποιοδήποτε μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Σειρά: Θεωρία-Ιδέες
Υπεύθυνος Σειράς: Γιώργος Μανιάτης

Βόλφγκανγκ Γ. Μόμμσεν
Ιμπεριαλισμός,
Οι Πνευματικές, Πολιτικές και Οικονομικές Ρίζες του

Συγγραφέας και τίτλος στο πρωτότυπο:
Wolfgang J. Mommsen,
Imperialismus. Seine geistigen, politischen und wirtschaftlichen Grundlagen

© Sabine Mommsen

© Για την ελληνική γλώσσα, ΠΟΛΥΤΡΟΠΟΝ Α. Ε., 2007
Ζαλοκώστα 5, 10671 Αθήνα
Τηλ.: 210 36 34 648, φαξ: 210 36 16 343
e-mail: info@ekdoseispolytropon.gr

Επιμέλεια Τυπογραφικού Δοκίμιου: Γ. Κ. Ζαχαρόπουλος
Εξώφυλλο: Ελπίδα Χατζηκωνσταντή
Σελιδοποίηση: ΠΟΛΥΤΡΟΠΟΝ
Φύλμ-Μοντάζ: Π. Κοντομηνάς
Εκτύπωση: Χ. & Σ. Ζαχαροπούλου – Δ. Σιταράς Ο.Ε., τηλ. 210 48 17 381
Βιβλιοδεσία: Δ. Μπάστας, τηλ. 210 57 53 808

ISBN 978-960-8354-66-1

ΒΟΛΦΓΚΑΝΓΚ Γ. ΜΟΜΜΖΕΝ

ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΜΟΣ

Οι Πνευματικές, Πολιτικές
και Οικονομικές Ρίζες του

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΖΟΥΜΠΕΡΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΚΩΣΤΑΣ ΛΟΥΛΟΣ

ΘΕΩΡΙΑ – ΙΔΕΕΣ

ΠΟΛΥΤΡΟΠΟΝ 2007

I. ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΟΥ ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΜΟΥ

Με τον όρο ιμπεριαλισμός νοείται συνήθως η διαδικασία της εδαφικής εξάπλωσης των μεγάλων βιομηχανικών κρατών σε υπερπόντιες περιοχές, με στόχο την ίδρυση αποικιών ή ακόμα και παγκόσμιων αυτοκρατοριών. Παράλληλα, ως ιδεατός στόχος προβάλλει συχνά η επαύξηση της θέσης ισχύος του κράτους ώστε να αναδειχθεί σε μία Δύναμη μεταξύ των Παγκόσμιων Δυνάμεων. Αυτός ο ορισμός του ιμπεριαλισμού αντικατοπτρίζει σε μεγάλο βαθμό την αυτοσυνειδησία των συγχρόνων της εποχής του προηγμένου ιμπεριαλισμού, ως δρώντων ή «συγγραφόντων» αυτουργών. Πριν το 1914, σε όλα τα ευρωπαϊκά κράτη, εξίσου δε και στις Η.Π.Α., επικρατεί ομόφωνα η άποψη ότι στην επερχόμενη ιστορική περίοδο μόνο εκείνες οι Δυνάμεις που θα εξελιχθούν σε παγκόσμιες Δυνάμεις θα έχουν την δυνατότητα να συγκαθορίζουν ενεργά το μέλλον της ανθρωπότητας. Ο *Τζόζεφ Τσάμπερλαιν* επί παραδείγματι, έν έτει 1897, πίστευε ότι η τάση των καιρών ήταν «να περιέλθει όλη η ισχύς στα χέρια των μεγαλύτερων αυτοκρατοριών» κι ότι οι ασθενέστερες Δυνάμεις θα περνούσαν σε δεύτερη μοίρα (συγκρ. ντοκουμέντο ΙΙΙ. Α. 23). Υπό την έποψη της κατευθυντήριας αυτής αντίληψης, η οποία ήταν προσανατολισμένη κυρίως στην εθνοκρατική πραγματικότητα του ύστερου 19ου αιώνα, ο ιμπεριαλισμός εμφανιζόταν ως η περίοδος επικράτησης –στις αρχές της δεκαετίας του 1880– της ανταγωνιστικής πάλης μεταξύ των ευρωπαϊκών Δυνάμεων, αργότερα δε και των Η.Π.Α., για την διανομή των αδιανέμητων, υπανάπτυκτων ακόμα περιοχών της υφελίου, διεργασία η οποία τελικώς έφτασε στο αποκορύφωμά της μέσα στις συγκρούσεις του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Το νόημα αυτό προσέδωσε ο *Heinrich*

Friedjung το 1919 στον όρο «εποχή του ιμπεριαλισμού». Ο τρόπος αυτός κατανόησης του ιμπεριαλισμού συνεχίζει να επιδρά μέχρι τις μέρες μας και θα μπορούσαμε να πούμε ότι κυριαρχεί ακόμα στην κοινή συνείδηση.

Έκτοτε, στην ιστορική έρευνα των τελευταίων δεκαετιών ο όρος ιμπεριαλισμός –υπό την επίδραση νεώτερων πολιτικών και κοινωνιολογικών αντιλήψεων και συνδιαλεγόμενος παράλληλα με την μαρξιστική–λενινιστική θέση– γνωρίζει μια σταθερή διεύρυνση. Το εθνικρατικό σύστημα αναφοράς στο οποίο βασίζονται εξ ολοκλήρου οι παλαιότερες ερμηνείες του ιμπεριαλισμού διφοροποιήθηκε, χωρίς όμως να παραγνωρίζει την αποφασιστική σημασία που είχαν τα εθνικιστικά κίνητρα στην συνείδηση των συγχρόνων της εποχής. Σήμερα μπορεί να θεωρηθεί κοινώς αποδεκτό, ότι ο ιμπεριαλισμός υπήρξε η τελική φάση της μεγάλης διεργασίας επέκτασης των κοινωνικών συστημάτων του δυτικού κόσμου στις υπανάπτυκτες περιοχές της υφ' αλλού, μία διεργασία, οι απαρχές της οποίας ανατρέχουν στον 14ο αιώνα. Έγινε επίσης φανερό, ότι η εποχή του ιμπεριαλισμού δεν μπορεί να οριοθετηθεί με απόλυτη σαφήνεια ούτε απέναντι στην παλαιότερη αποικιοκρατία, ούτε απέναντι στις άτυπες δομές εξάρτησης των αναπτυσσόμενων χωρών από τα βιομηχανικά κράτη του δυτικού κόσμου –κυρίαρχα σήμερα μετά το τέλος της «αποαποικιοποίησης». Η εγκαθίδρυση τυπικής εδαφικής κυριαρχίας σε εξαρτημένα υπερπόντια εδάφη και η ίδρυση και ανάπτυξη αποικιακών αυτοκρατοριών αποτελεί ασφαλώς το κυρίαρχο γνώρισμα της εποχής του προηγμένου ιμπεριαλισμού, η οποία τοποθετείται περίπου μεταξύ των ετών 1881-1918 και σ' αυτήν είναι αφιερωμένες οι πηγές που έχουμε επιλέξει. Ωστόσο, σήμερα επικρατεί σύγκλιση απόψεων ως προς το ότι ο ιμπεριαλισμός σε καμμία περίπτωση δεν περιορίστηκε μόνο στην άσκηση τυπικού εδαφικού ελέγχου, αλλά υφίσταντο παράλληλα πολυάριθμες μορφές έμμεσης κυριαρχίας είτε υπό μορφή άντλησης εμπορικοπολιτικών ωφελημάτων από τα υπερπόντια εδάφη με στήριγμα λιγοστές ιμπεριαλιστικές βάσεις στις παράλιες κυρίως περιοχές, είτε μέσω εμπορικών συναλλαγών και οικονομικής διείσδυσης με ταυτόχρονη διατήρηση της τυπικής αυτονομίας των ενδογενών εξουσιαστικών δομών.

Η περίοδος του προηγμένου ιμπεριαλισμού χαρακτηρίζεται

μεταξύ άλλων και από το ότι σε πολλές περιπτώσεις οι παλαιότερες μορφές άτυπης ή σχεδόν άτυπης ιμπεριαλιστικής κυριαρχίας κατέρρευσαν, όπως για παράδειγμα στην Αίγυπτο, στην Τυνησία ή στην Ινδοκίνα, γεγονός το οποίο στην συνέχεια οδήγησε στην εγκαθίδρυση και στην επέκταση της τυπικής αποικιακής κυριαρχίας, με ραγδαίες επιπτώσεις στην επεκτατική διεργασία καθ' εαυτήν. Ωστόσο, σε πολλές περιπτώσεις, εξακολούθουσαν παράλληλα να υφίστανται παλαιότερες μορφές έμμεσης κυριαρχίας, προ πάντων ως εμπορικοπολιτική ή χρηματιστική ιμπεριαλιστική διεξόδου, όπως για παράδειγμα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, στο Μάρκο έως το 1911 και στην Κίνα· σε αρκετές μάλιστα περιπτώσεις, στο μεταίχμιο του αιώνα, οι μορφές αυτές γνώρισαν νέα άνθηση –εν μέρει κάτω από αμερικανική πίεση. Για τον προηγμένο ιμπεριαλισμό είναι κατ' αρχάς χαρακτηριστικό ότι υπό την επίδραση της ταχείας βιομηχανικής ανάπτυξης και των εκσυγχρονιστικών πολιτικών διαδικασιών, οι οποίες οδήγησαν στην εμφάνιση νέων κοινωνικών τάξεων στον πολιτικό στίβο, απελευθερώθηκαν στα βιομηχανικά κράτη της Ευρώπης, αλλά και στις Η.Π.Α., νέες πολιτικές δυνάμεις ανεπὶγνωσης μέχρι τότε ορμής, οι οποίες, ως ένα βαθμό τουλάχιστον, αποτέλεσαν την προωθητική δύναμη των ιμπεριαλιστικών διεργασιών εκείνης της περιόδου. Θα πρέπει να προστεθεί εδώ, ότι η τεχνολογική, οικονομική και φυσικά η πολιτική υπεροχή των βιομηχανικών κρατών επέδρανε στις παραδοσιακές κοινωνίες του Τρίτου Κόσμου κατά την διάρκεια του ύστερου 19ου αιώνα προσέλαβε τέτοιες διαστάσεις, ώστε οι λαοί του Τρίτου Κόσμου δεν μπορούσαν να αντιπαραθέσουν επαρκείς, από πνευματικής, στρατιωτικής ή υλικής έποψης, δυνάμεις αντίστασης και για τον λόγο αυτό υπέμεναν την διεργασία των αποικιακών προσκτήσεων χωρίς να προβάλλουν, ως επί το πλεόνστον, ιδιαίτερα μεγάλη αντίσταση. Στρατιωτικές καταστροφές, όπως η σφαγή του Gordon στο Χαρτούμ το 1885 ή η συντριβή του ιταλικού στρατού στο Αδουά στην Άντονα το 1896, στην πραγματικότητα επιβεβαιώνουν ακόμα τον κανόνα ότι η αποικιακή κυριαρχία επέτυχε από τα μέσα του 19ου αιώνα να εδραιωθεί και να εξαπλωθεί με ελάχιστα, συγκριτικά, μέσα ισχύος. Το γεγονός αυτό ενίσχυσε την επιθυμία από πλευρά των λευκών αποίκων, εμπόρων και στρατιωτικών, να προχωρή-

σουν σε περαιτέρω ιμπεριαλιστική επέκταση των εδαφών τους, ενδεχομένως και ενάντια ακόμα στην εκτεφρασμένη θέληση των κακώς πληροφορημένων κυβερνώντων που είχαν την έδρα τους στην μακρινή Ευρώπη. Οι δύο αυτοί παράγοντες μαζί εξηγούν για ποιο λόγο από τις αρχές της δεκαετίας του 1880 φτάσαμε σε μία συνεχώς αυξανόμενη σε έκταση και ένταση διεργασία εξάπλωσης στον υπερπόντιο κόσμο με την βοήθεια έμμεσων οικονομικών ή άμεσων πολιτικών μεθόδων.

Δύο στοιχεία που συνάγονται έμμεσα από τους προαναφερθέντες γενικούς παράγοντες διαδραματίζουν εν προκειμένω έναν ιδιαίτερο ρόλο. Κατά πρώτον, λόγω της αυξημένης τυποποίησης της αποικιακής κυριαρχίας ενεργοποιήθηκε μια ολοένα κορυφούμενη διεργασία κυριαρχικών ανταγωνισμών, η οποία τροφοδοτείτο από τις εδαφικές έριδες στις υπερπόντιες περιοχές προκαλώντας την συνεχή όξυνση των σχέσεων. Ακόμα και ο Μπίσμαρκ είχε προσπαθήσει να διοχετεύσει στην περιφέρεια τις εντάσεις που ανέκυπταν εντός του ευρωπαϊκού συστήματος κρατών και προς τον σκοπό αυτό συνειδητά υποδαύλιζε κατά καιρούς τις ιμπεριαλιστικές ορέξεις τόσο της Γαλλίας, όσο και της Μεγάλης Βρετανίας και αργότερα της Ιταλίας. Το αργότερο από τις αρχές της δεκαετίας του 1890 όμως, η διεργασία της αποικιακής επέκτασης άρχισε να αντανakλά πάνω στις ίδιες τις πολιτικές δομές του ευρωπαϊκού συστήματος κρατών, καθ' ότι μέσα σ' ένα τεταμένο περιβάλλον ραγδαία μεταβαλλόμενων κοινωνικών συνθηκών οι παραδοσιακοί εθνικισμοί και οι ιμπεριαλιστικοί πόθοι συγχωνεύονταν με όλο και μεγαλύτερη ένταση. Κατά δεύτερον, η σταδιακή κατάρρευση των παλαιότερων μορφών έμμεσης κυριαρχίας στην περιφέρεια, στα υπερπόντια δηλαδή εδάφη, αποτέλεσε πρόκληση για τις ευρωπαϊκές Δυνάμεις προκειμένου να αναλάβουν άμεση πολιτική και στρατιωτική δράση. Κάθε φερό που τα συνεργαζόμενα ενδογενή καθεστώτα —συντά κάτω από την πίεση εγχώριων εθνικιστικών κινημάτων διαμαρτυρίας— κατέληγαν στην ζώνη υψηλού κινδύνου, οι ευρωπαϊκές Δυνάμεις αισθάνονταν κατά κανόνα αναγκασμένες να τα διατηρήσουν στην εξουσία μέσω διπλωματικών πιέσεων ή στην χειρότερη περίπτωση μέσω ανοιχτής επέμβασης, για τον λόγο ότι τα οικονομικά, πολιτισμικά ή άλλου είδους προνόμια των ευρωπαίων ενδιαφερομένων εξαργυρώ-

ως επί το πλείστον από την διατήρηση του εσωτερικού πολιτικού status quo αυτών των ημιαποικιακών χωρών. Σε πολλές περιπτώσεις, η «κατάρρευση των πυραμίδων του χρέους» των ημιαποικιακών κρατών, ως προϊόν η ίδια ιμπεριαλιστικών χρηματιστικών παρεμβάσεων, ήταν εκείνη που κατέστρεφε την ευαίσθητη πολιτική ισορροπία στην περιφέρεια. Καταλήγοντας, πρέπει να αναφερθεί ως επιπλέον παράγοντας, το αυξανόμενο ειδικό βάρος του «υποϊμπεριαλισμού» (Subimperialism) που ασκούσαν οι "men on the spot", δηλαδή οι Ευρωπαίοι έποικοι, στρατιωτικοί και έμποροι στις υπερπόντιες περιοχές, οι οποίοι συχνά με δικές τους πρωτοβουλίες προωθούσαν ποικιλοτρόπως την ιμπεριαλιστική εξάπλωση. Τα πιο εντυπωσιακά παραδείγματα αποτελούν η αυθαίρετη πολιτική της *Βρετανικής-Νοτιοαφρικανικής Εταιρείας* ενός Cecil Rhodes και της αποικίας του Ακρωτηρίου της Καλής Ελπίδας στην Νότιο Αφρική, αλλά και η δράση των Γάλλων στρατιωτικών στην Κίνα και την Δυτική Αφρική.

Προ πάντων ήταν η συλλειτουργία αυτών των παραγόντων που ανάγκασε τις κυβερνήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων της Ευρώπης να δίνουν ολοένα και πιο συχνά τό προβάδισμα στην μορφή της εγκαθίδρυσης τυπικής εδαφικής κυριαρχίας έναντι των παλαιότερων μορφών έμμεσης ή μερικώς μόνο άμεσης κυριαρχίας επί μεμονωμένων παράκτιων περιοχών ή κεντρικών, από στρατηγικής έποψης, βάσεων. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1890 γινόταν ολοένα πιο συχνά καταφυγή σε διεθνείς συμβάσεις για να καθοριστούν επακριβώς τα σύνορα ανάμεσα στις αποικιακές κτήσεις· παρομοίως άρχισαν να συγκροτούνται κανονικές κρατικές αποικιακές διοικήσεις, με συνέπεια την ευρεία καταστροφή ή εξουδετέρωση των παρωχημένων ενδογενών εξουσιαστικών δομών, προ πάντων του συστήματος των φυλών, το οποίο αρχικά είχε επιζήσει κάτω από την ευρωπαϊκή επιβλαβή κυριαρχία και είχε καλλιεργήσει ποικίλες μορφές πολιτικής συνεργασίας με τους αποικιοκράτες. Μόνο η αγγλική αποικιακή πολιτική στο σύνθημα του Trusteeship ανέπτυξε πρότυπα έμμεσης κυριαρχίας, μέσω των οποίων έγινε προσπάθεια να διατηρηθούν οι ενδογενείς δομές των φυλών ως πρωταρχικά διωικητικά όργανα.

Οι πολιτικοί, πολλές φορές, κατέληγαν στην απόφαση για την άσκηση ιμπεριαλιστικής πολιτικής πηγαίνοντας ακόμα και αντίθετα

στις πραγματικές τους τάσεις και τα πιστεύω τους. Αντίθετα προς την διαδεδομένη ακόμα και σήμερα άποψη, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων (σ' αυτές ανήκουν π.χ. ο *Zul Φερύ*, ο *Τζόζεφ Τσάμπερλαιν* και ως ένα βαθμό ο *πρίγκιψ Bülow*), ήταν *Reluctant Imperialists* (διστακτικοί ιμπεριαλιστές), διότι διέβλεπαν καθαρά ότι η πολιτική της ιμπεριαλιστικής εξαπλώσης θα επιβάρυνε το κράτος με μεγάλες δαπάνες και πολιτικοστρατιωτικές ευθύνες απρόβλεπτης έκτασης, χωρίς τίποτα να υπόσχεται ότι θα αντισταθμίζονταν από τις προσδοκώμενες οικονομικές απολαβές από τα εδάφη αυτά στο άμεσο μέλλον. Οι απολαβές αυτές πρόσφεραν κατά κανόνα την προοπτική αντισταθμιστικών αλλαγών μόνο στο απώτερο μέλλον, ενώ σε περίπτωση που άγγιζαν κάποιο αξιόλογο ύψος, τίποτα δεν εγγυάτο ότι θα έφθιναν στον κρατικό κορβανά και όχι στις τσέπες μικρών μονοπωλιακών ομάδων που συχνά δεν ήταν καν αντιπροσωπευτικές του κλάδου τους. Συχνά βλέπουμε να διατυπώνεται η δυσαρέσκεια ότι ένα μεγάλο μέρος του εμπορίου στα αποικιακά εδάφη βρισκόταν στα χέρια εμπόρων και επιχειρήσεων άλλης εθνικότητας από εκείνη που κατέβαλε το υψηλό οικονομικό κόστος της διάνοιξής τους.

Ο απολογισμός του ιμπεριαλισμού –από συνολικής κοινωνικής έποψης– δεν υπήρξε ποτέ τόσο μονοσήμαντα θετικό για τα βιομηχανικά κράτη, όπως για πολύ καιρό γινόταν δεκτό. Υπάρχουν ωστόσο μεμονωμένες εξαιρέσεις που εντυπωσιάζουν, όπως για παράδειγμα οι Ινδίες, οι οποίες πράγματι υπηρέτησαν την Βρετανική οικονομία ως εξαιρετικά προσοδοφόρα αγορά. Θεωρημένος αποκλειστικά από την πλευρά της εθνικής οικονομίας, ο τυπικός ιμπεριαλισμός ήταν δίχως άλλο πολύ λιγότερο επικερδής απ' ό,τι οι διάφορες μορφές έμμεσης κυριαρχίας, οι οποίες συνδύαζαν ένα μίνιμουμ πολιτικού ελέγχου με έναν μέγιστο βαθμό οικονομικής εκμετάλλευσης. Όπως κι αν έχει το πράγμα, συνολικά ο ιμπεριαλισμός οπωσδήποτε δεν απέδωσε τόσο, όσο η κοινή γνώμη πίστευε ή εναγωνίως ανέμενε παραδομένη σε αισιόδοξες μελλοντικές προσδοκίες. Αυτό ασφαλώς δεν σημαίνει ότι συγκεκριμένες οικονομικές ομάδες –ο Μαξ Βέμπερ τους ονόμαζε «ληστρικούς καπιταλιστές»– δεν συναποκόμισαν υψηλά κέρδη. Κάτι τέτοιο συνέβη βέβαια επανειλημμένα. Γενικά όμως θα πρέπει κανείς να θεωρήσει ότι ο ορίζοντας των οικονομικών προσδο-

κιών των αστικών τάξεων υπήρξε ένα πολύ αποφασιστικότερο κίνητρο ιμπεριαλιστικής εξάπλωσης από όσο τα πραγματικά οικονομικά συμφέροντα συγκεκριμένων επιχειρηματιών ή οικονομικών ομάδων που προσδένονταν σε συγκεκριμένους ιμπεριαλιστικούς στόχους.

Τα παραπάνω δεν σημαίνουν βέβαια ότι οι οικονομικοί παράγοντες θα πρέπει να υποτιμηθούν ή και να παραμεριστούν. Η γιγαντιαία διεργασία ανάπτυξης του βιομηχανικού καπιταλισμού από τα μέσα του 19ου αιώνα (στην Μεγάλη Βρετανία πρωτύττερα ακόμα) απελευθέρωσε τεράστιας κλίμακας οικονομικές και πολιτικές δυνάμεις, οι οποίες μεταξύ άλλων διοχετεύτηκαν σε ιμπεριαλιστικές επιχειρήσεις κάθε μορφής. Ελάχιστο ποσοστό από τις δυνάμεις αυτές ήταν ήδη αρκετό για την σταδιακή επέλευση επαναστατικών πολιτισμικών, οικονομικών και πολιτικών αλλαγών στον υπόλοιπο κόσμο. Με τον τρόπο αυτό δρομολογήθηκε μια εξελικτική διεργασία η οποία, όταν κάποτε οι αρχαϊκές ή παραδοσιακές δομές κυριαρχίας στην Αφρική και την Ασία υπονομεύτηκαν και τα ενδογενή κοινωνικά συστήματα καταστράφηκαν, δεν μπορούσε πια εύκολα να αναχαιτιστεί, ακόμα κι αν οι κυβερνήσεις των μητροπόλεων ήταν αποφασισμένες γι αυτό και όχι απλώς ευκαιριακά, όπως συνέβαινε ενίοτε. Στην εξέλιξη αυτή σπουδαίο ρόλο έπαιξαν και οι ίδιοι οι θιγόμενοι λαοί. Ειδικά η νεώτερη αγγλοσαξωνική έρευνα έχει προβάλλει με μεγάλη έμφαση τους περιφερειακούς παράγοντες, τα στοιχεία δηλαδή εκείνα τα οποία συνδέονται με τις μεταβολές που σημειώθηκαν στις κοινωνικές δομές της Αφρικής και της Ασίας συνεισφέροντας στην δυναμική της διεργασίας της ιμπεριαλιστικής επέκτασης. Θα ήταν πράγματι εσφαλμένο να εξακολουθούσαμε να ερμηνεύουμε τον ιμπεριαλισμό αποκλειστικά ως αντανάκλαστική αντίδραση στις κοινωνικές και οικονομικές διεργασίες που συντελούνταν στα βιομηχανικά κράτη. Ωστόσο αυτό που πρέπει να συγκρατήσουμε είναι ότι αυτές οι «περιφερειακές» αιτίες αποτέλεσαν προϊόν της εισβολής της ευρωπαϊκής τεχνολογίας, κουλτούρας και οικονομίας, αλλά και της έμμεσης πολιτικής επιρροής των ευρωπαϊκών Δυνάμεων κατά την διάρκεια των πρώιμων φάσεων του ιμπεριαλισμού κι ότι η ιμπεριαλιστική δυναμική που αναπτύχθηκε στα βιομηχανικά κράτη δικαίως ως ένα βαθμό εκλαμβάνεται ως κεντρικό στοιχείο του προηγμένου ιμπερια-

λισμού, κάτι που διαπιστώνεται και στις πηγές που ακολουθούν. Επιλέξαμε βέβαια αυτόν τον δρόμο και για τον πρόσθετο λόγο ότι μια τεκμηρίωση των διεργασιών μέσα από περιφερειακές πηγές επιφυλάσσει εξαιρετικές δυσκολίες για την μορφή που επιλέξαμε να δώσουμε στο παρόν έργο.

Ο προηγμένος ιμπεριαλισμός βρήκε την υπέρτατη έκφρασή του στους στρατηγικούς στόχους του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Μέσα απ' τους ογκωδέστατους καταλόγους με τους στρατηγικούς στόχους των ευρωπαϊκών Δυνάμεων, οι οποίοι αδρομερώς τεκμηριώνονται εδώ, αποκαλύπτεται η ασίγαστη, μέσα στην αφέλειά της, θέληση της εποχής του ιμπεριαλισμού για παγκόσμια ισχύ. Την πλημμυρίδα ιμπεριαλιστικής σκέψης κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο διαδέχτηκε με κάποια εσωτερη λογική μία περίοδος απογοήτευσης. Η ανοιχτή ιμπεριαλιστική κυριαρχία σύντομα δεν είχε πια ζήτηση και η κοινή γνώμη, δεν την ανεχόταν πλέον¹. Ο ιμπεριαλισμός είναι νεκρός απεφάνθη το βρετανικό Foreign Office όταν του προτάθηκε από την ιταλική κυβέρνηση το 1919 η σύναψη ενός αποικιακού συμφώνου διαδοχής για τις πορτογαλικές αποικιακές κτήσεις, παρόμοιο με την γερμανοβρετανική σύμβαση της Αγκόλας του 1913. Η αρχή της δημοκρατικής αυτοδιάθεσης έδειχνε να μην επιτρέπει πια την ανοιχτή αποικιακή κυριαρχία. Συνεπώς συνεχίστηκε έτσι υπό την μορφή της κηδεμονίας και του συστήματος εντολής της Κοινωνίας των Εθνών, ενώ παράλληλα με την μετατροπή της Βρετανικής αυτοκρατορίας σε *Commonwealth of Nations* έγινε το πρώτο βήμα για την μακρά εκείνη διεργασία που ονομάζουμε σήμερα *αποαποικιοποίηση*². Εν όψει αυτού, οι προσπάθειες του ιταλικού φασισμού για μια ανασύσταση της ιταλικής αποικιακής αυτοκρατορίας πρέπει να θεωρηθούν το ίδιο αναχρονιστικές, όπως και τα ανάλογα εθνικοσοσιαλιστικής υφής σχέδια του Μεγάλου Γερμανι

¹ Για μια εμπεριστατωμένη αιτιολόγηση του προτεινόμενου εδώ τρόπου διαφοροποίησης του μοντέρνου ιμπεριαλισμού σε περιόδους παραθέτουμε στην ακόλουθη παράγραφο του συγγραφέα: «Der moderne Imperialismus als innergesellschaftliche Phänomen. Versuch einer universalgeschichtlichen Einordnung» στο: Wolfgang J. Mommsen (επιμ.) *Der moderne Imperialismus*, Στουτγκάρδη 1971, σ. 14 κ.ε.

² Μια λαμπρή εισαγωγή στα προβλήματα της αποαποικιοποίησης θα βρει κανείς στο έργο του Rudolf v. Albertini (επιμ.), *Moderne Kolonialgeschichte*, Κολωνία 1970.

κού Ράιχ τα οποία βέβαια ουδέποτε συγκεκριμενοποιήθηκαν. Ρεαλιστικότερες συγκριτικά υπήρξαν πρόσκαιρα οι φιλοδοξίες του ιαπωνικού ιμπεριαλισμού που κράτησε την Κίνα εμμέσως υποτελή για περισσότερο από ένα τέταρτο του αιώνα αντιστεχόμενος στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, μέχρι που η έκβαση του Β' Παγκοσμίου Πολέμου έθεσε ένα δραστικό τέλος στον ιαπωνικό ιμπεριαλισμό στην Μαντζουρία και τον νησιωτικό κόσμο της ανατολικής Ασίας.

Δεν μπορεί ωστόσο να παραβλεφθεί το γεγονός, ότι οι διάφορες μορφές οικονομικής εξάρτησης που εμφανίστηκαν κατά την περίοδο του προηγμένου ιμπεριαλισμού εξακολουθούσαν μετά το 1919 να υφίστανται υπό το έμβλημα της κηδεμονίας των υπανάπτυκτων συγκριτικά λαών από τα προηγμένα έθνη, με ανάμεικτες, αρνητικές κυρίως, συνέπειες για τους θιγόμενους λαούς. Κατά πρώτον, οι επιπτώσεις του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου ήταν εκείνες που οδήγησαν τελικά –έστω και έμμεσα– να τεθεί ένας μόνιμος φραγμός στον κλασσικό ιμπεριαλισμό, μολονότι η αποχώρηση των ιμπεριαλιστικών Δυνάμεων από τις πάλαι ποτέ αποικιακές τους θέσεις συντελέστηκε με καθυστέρηση και σε ορισμένες περιπτώσεις μετά από ισχυρές συγκρούσεις. Με την ανεξαρτητοποίηση, των πάλαι ποτέ πορτογαλικών αποικιών η διεργασία αυτή έφτασε στο οριστικό της τέρμα.

Παρ'όλο που ο ιμπεριαλισμός με την μορφή της άμεσης εδαφικής κυριαρχίας ανήκει στο παρελθόν –στο βαθμό που δεν αναβίωσε ξανά λαμβάνοντας εντελώς διαφορετικές μορφές, όπως για παράδειγμα στις χώρες της Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης–, οι επιπτώσεις του είναι ορατές σε όλα τα μέρη του σημερινού κόσμου. Σχεδόν όλες οι πολιτικές συγκρούσεις που συγκλονίζουν σήμερα την υφήλιο, από την Εγγύς και την Άπω Ανατολή, ως την Ιρλανδία και την Νότιο Αμερική, ερμηνεύονται και κατανοούνται ως παρενέργειες του προηγμένου ιμπεριαλισμού. Αλλά και το επίκαιρο φλέγον πρόβλημα των σχέσεων των χωρών του Τρίτου Κόσμου με τις βιομηχανικές χώρες δεν μπορεί να γίνει ορθολογικά αντιληπτό χωρίς να ληφθεί υπ' όψιν η ουσία του ιμπεριαλισμού, ιδιαίτερα η φάση του προηγμένου ιμπεριαλισμού, και τούτο διότι οι λαοί του Τρίτου Κόσμου συνεχίζουν να αντιστέκονται στον προηγμένο ιμπεριαλισμό ένα καθόριστικό σημείο αναφοράς για την διαμόρφωση της δικής τους πολιτικής συνείδησης. Τα

κατά κανόνα περιοχές με στόχο μια αποικιακή αυτοκρατορία σε συνδυασμό με μια αναβάθμιση της θέσης της στο πλαίσιο των υπολοίπων Δυνάμεων. Ωστόσο, ήδη η αστική επιστήμη και η πολιτική οικονομία θεωρούσαν δεδομένο ότι ουσιώδη ρόλο έπαιζαν εν προκειμένω και οικονομικοί παράγοντες. Στην πορεία της ανάπτυξης του του το δυτικό βιομηχανικό σύστημα κατ' ανάγκη θα υπερέβαινε τα όριά του· η ενσωμάτωση των υπερπόντιων περιοχών στο οικονομικό σύστημα της Δύσης εμφανιζόταν συγχρόνως ως μία αναγκαία και αναπόφευκτη, αλλά και θετικά αξιολογητέα κατά τα λοιπά διαδικασία.

Η φιλελεύθερη θεωρία του ελεύθερου εμπορίου του 19ου αιώνα ήθελε να το πραγματοποιήσει αυτό με το αμιγώς οικονομικό μέσον της συγκρότησης μίας διεθνούς κοινότητας ελεύθερων συναλλαγών, η οποία στις υπερπόντιες περιοχές δεν θα προσέκρουε σε τελωνειακούς ή εμπορικούς φραγμούς ούτε σε μονοπωλιακούς ή άλλους κρατικούς περιορισμούς της ατομικής οικονομικής δραστηριότητας. Για να το επιτύχει, αναζητούσε τρόπους χωρίς ή με τον ελάχιστο μόνο βαθμό άμεσου πολιτικού καταναγκασμού, και πάντως όχι με την μορφή της τυπικής αποικιακής κυριαρχίας. Η νεώτερη έρευνα απομυθοποίησε αυτήν την θέση, η οποία θεωρείτο μέχρι πρότινος αντιιμπεριαλιστική, χαρακτηρίζοντάς την ως «ιμπεριαλισμό του ελεύθερου εμπορίου». Έτσι όμως διευρύνθηκε απεριόριστα το πεδίο των ιμπεριαλιστικών φαινομένων· μερικοί ερευνητές μάλιστα, όπως ο *Gilbert Ziebura*, τείνουν να θεωρούν ως μορφή του ιμπεριαλισμού ακόμα και μια εξαναγκαστική εξαγωγική πολιτική.

Στην πραγματικότητα, τον 19ο και τον 20ό αιώνα ο ιμπεριαλισμός απαντάται όχι μόνο με την μορφή της εδαφικής αποικιακής κυριαρχίας, αλλά και στις πιο διαφορετικές μορφές του εμπορικού ιμπεριαλισμού, οι οποίες αξιοποιούσαν επιβληθητικά την ανώτερη πολιτική ισχύ του ίδιου έθνους απέναντι στα κράτη των υπανάπτυκτων περιοχών της προκειμένου να διασφαλιστούν οι ίδιες οικονομικές επιχειρήσεις ή και να επιτευχθούν ευνοϊκότεροι οικονομικοί όροι. Παράλληλα, εμφανίζεται ήδη από νωρίς η μορφή του χρηματιστικού ιμπεριαλισμού, ο οποίος επιδίετο σε γενναίες επενδύσεις κεφαλαίων στις αναπτυσσόμενες χώρες, συχνά σε συνεργασία με τις εγχώριες ηγετικές τάξεις. Με δεδομένες όμως τις μεγάλες αποκλίσεις ανάμεσα στην εκάστοτε ημια-

γεγονότα αυτά και μόνο δικαιολογούν την ενδελεχή ενασχόληση με την εποχή του προηγμένου ιμπεριαλισμού στο μάθημα της ιστορίας και της κοινωνιολογίας στις ανώτερες σχολές.

Επιπλέον, η μελέτη της ιμπεριαλιστικής εποχής αποτελεί ένα εξαιρετικά πρόσφορο αντικείμενο προκειμένου να αποκτήσει κανείς σαφέστερη εικόνα σχετικά με τους παράγοντες που καθορίζουν τις διεργασίες πολιτικής κυριαρχίας σε συνθήκες προηγμένου καπιταλισμού. Οι ιστορικοί είναι σήμερα σύμφωνοι ότι τα ιστορικά φαινόμενα δεν μπορούν πλέον να ερμηνεύονται και να κατανοούνται επαρκώς, εξρευνώντας τα μέσα μόνον από την άμεση εξέταση των πηγών, όσο κι αν αυτές περικλείουν εντός τους μια ουσιώδη, απολύτως απαραίτητη βαθμίδα ιστορικής γνώσης. Απαιτείται να προσανατολιστεί κανείς πολύ περισσότερο προς ιστορικές θεωρίες και ερμηνευτικά μοντέλα που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με συγκεκριμένες θεμελιώδεις αντιλήψεις περί της ουσίας του ανθρώπου και της φύσης των κοινωνικών μεταβολών. Κατά τούτο η εφαρμογή παρόμοιων θεωριών πάνω σε συγκεκριμένο ιστορικό υλικό διευκολύνει τόσο την ακριβέστερη ιστορική κατανόηση του αντικειμένου, όσο και την συναγωγή γενικής ισχύος συμπερασμάτων περί της ουσίας και της σημασίας των πολιτικών και οικονομικών διεργασιών.

Τούτο σημαίνει ότι στο παρόν πλαίσιο η ενασχόληση με το φαινόμενο του προηγμένου ιμπεριαλισμού δεν μπορεί να παραβλέψει τις νεώτερες θεωρίες για τον ιμπεριαλισμό. Οι νεώτερες αυτές θεωρίες επιχειρούν να υπαγάγουν τα ιστορικά φαινόμενα σε γενικές έννοιες εξετάζοντάς τα από συγκεκριμένες οπτικές γωνίες³. Ως επί το πλείστον οι κλασσικές αστικές ιμπεριαλιστικές θεωρίες ερμήνευαν τον ιμπεριαλισμό ως ένα πολιτικό φαινόμενο, ως αποτέλεσμα δηλαδή της τάσης του ίδιου του κράτους για αύξηση της ισχύος του πέρα από τα δεδομένα όρια, και ταυτόχρονα –στην ιστορική φάση του τέλους του 19ου αιώνα– ως διεύρυνση του ευρωπαϊκού συστήματος κρατών σε παγκόσμιο σύστημα κυριαρχίας. Ως ιμπεριαλισμός ενοείτο, ως επί το πλείστον, η βίαιη επέκταση κρατικής κυριαρχίας πάνω σε υπανάπτυκτες

³ Βλ. σχετικά την μελέτη του συγγραφέα: Imperialismstheorien. Ein Überblick über die neueren Imperialismusinterpretationen, Göttingen 1977.

ποικιακή οικονομία και στην οικονομία των μητροπόλεων και λόγω της υποστήριξης που παρείχαν στους τραπεζίτες οι πολιτικοί φορείς της εκάστοτε μητρόπολης, ο κανόνας ήταν η συνομολόγηση εξαιρετικά δυσμενών, ληστρικών σχεδόν, επιτοκίων και όρων αποπληρωμής. Σε πολλές περιπτώσεις οι θιγόμενες χώρες οδηγήθηκαν μέσα σε διάστημα λίγων δεκαετιών στην πλήρη υπερχρέωση, κάτι που είχε ως συνέπεια να συγκροτηθούν από την πλευρά των πιστωτών άτυπες οικονομικές παρακυβερνήσεις, οι οποίες διαχειριζόνταν αυτοβούλως τα δεσμευμένα φορολογικά έσοδα των θιγόμενων περιοχών. Με αποτέλεσμα συνήθως την κατάρρευση των συνεργαζόμενων καθεστώτων και την επέμβαση των ευρωπαϊκών Δυνάμεων⁴.

Η θέση ότι το χρηματιστικό κεφάλαιο υπήρξε η αληθινή κινητήρια δύναμη του ιμπεριαλισμού είναι τόσο παλαιά όσο και η ίδια η θεωρία του ιμπεριαλισμού. Ωστόσο είναι αμφίβολο εάν όντως η εξαγωγή κεφαλαίων και η εδαφική επέκταση είναι φαινόμενα στενά συνυφασμένα και εάν –όπως ισχυρίστηκε ο Hobson και στα βήματά του ο Λένιν– ένα πλεόνασμα αδιάθετου κεφαλαίου στις εσωτερικές αγορές των ευρωπαϊκών βιομηχανικών κρατών ώθησε σε υπερπόντιες παραγωγικές επενδυτικές ευκαιρίες και συνακόλουθα σε εδαφική εξάπλωση. (Βλέπε επίσης τα στοιχεία για την γεωγραφική κατανομή των υπερπόντιων επενδύσεων κεφαλαίου των ευρωπαϊκών Δυνάμεων, στο κεφάλαιο II, Β)

Από την άλλη πλευρά, μια σημαντική μερίδα δυτικών ερμηνευτών του ιμπεριαλισμού, από τον Schumpeter μέχρι τον Landes και τον Rostow, στηριζόμενη στην παλαιότερη παράδοση του ελεύθερου εμπορίου, τονίζει τον κατ' αρχήν διεθνιστικό χαρακτήρα του σύγχρονου καπιταλιστικού συστήματος. Αποδίδει τον ιμπεριαλισμό και την επιθετικότητα των σύγχρονων βιομηχανικών εθνικών κρατών περισσότερο σε παραδοσιακά κατάλοιπα στο εσωτερικό αυτών των κοινωνιών, παρά στην δομή του καπιταλιστικού συστήματος αυτή καθ' εαυτή. Αντίθετα, ο μαρξισμός-λεγινισμός, επεκτείνοντας τις λιγοστές αναφορές των Μαρξ και Ένγκελς σχετικά με τη θεώρηση του ιμπερια

⁴ Βλ. σχετικά το άρθρο του συγγραφέα: *Europäischer Finanzimperialismus vor 1914* στο: *Historische Zeitschrift*, vol. 224, 1975.

λισμού, καθώς και τις εργασίες της *Ρόζας Λούξεμπουργκ* και του *Rudolf Hilferding*, ανέπτυξε μία συστηματική θεωρία για τον ιμπεριαλισμό. Τον ερμηνεύει ως ύψιστο στάδιο του καπιταλισμού, δηλαδή ως μορφή ύπαρξης του καπιταλισμού στην μονοπωλιακή εξελικτική του φάση, η οποία χαρακτηρίζεται προ πάντων από την συγχώνευση του βιομηχανικού και τραπεζικού κεφαλαίου σε ένα «χρηματιστικό κεφάλαιο» και η οποία οδήγησε στην συγκρότηση «διεθνών-μονοπωλιακών καπιταλιστικών ενώσεων, που διαμοιράζουν μεταξύ τους τον κόσμο». Βέβαια οι θεωρητικοί του ιμπεριαλισμού –μαρξιστές-λενινιστές και δυτικοί νεομαρξιστές ομοίως– επέφεραν στο μεταξύ ουσιώδεις τροποποιήσεις στο αρχικό μοντέλο του Λένιν, το οποίο ως γνωστόν εκκινούσε από την προσδοκία της προσεχούς οριστικής απονέκρωσης του καπιταλισμού, ο οποίος ούτως ή άλλως είχε ήδη εισέλθει στο στάδιο της αποσύνθεσης. Στο επίκεντρο της θεώρησης αυτής τίθεται ο ρόλος του κράτους ως «ιδεατού καθολικού καπιταλιστή» που μέσα από συνεχείς παρεμβάσεις στην οικονομική διεργασία, ειδικά μέσα από εντατικούς εξοπλισμούς, αναχαιτίζει την νομοτελειακή πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους και προλαμβάνει τις φυσιολογικά αναφυόμενες κρίσεις του καπιταλισμού, καταβάλλοντας ωστόσο το κόστος των αυξανόμενων συγκρούσεων τόσο στο εσωτερικό των ιδίων των καπιταλιστικών κοινωνιών, όσο και μεταξύ των καπιταλιστικών κρατών του κόσμου.

Η δυτική νεομαρξιστική κριτική αντιθέτως, κινείται σε πιο ελεύθερες διαδρομές εγκαταλείποντας, ως ένα βαθμό τουλάχιστον, την παρωχημένη θέση σύμφωνα με την οποία ο ιμπεριαλισμός είναι το αναγκαίο επακόλουθο του πλεονάζοντος κεφαλαίου –επειδή δεν μπορεί πλέον να αξιοποιηθεί με επικερδείς όρους στις ελάχιστες εσωτερικές αγορές. Αντ' αυτής της παρωχημένης θέσης, επικεντρώνεται στον ρόλο των πολυεθνικών ομίλων επιχειρήσεων. Κατά τα λοιπά, υπάρχει ένα ουσιώδες κοινό σημείο από την μία, ανάμεσα στην ορθόδοξη μαρξιστική-λενινιστική και την δυτική νεομαρξιστική ερμηνεία του ιμπεριαλισμού και από την άλλη, στον συναισθηματικά έντονα φορτισμένο αφρομαρξισμό. Το σημείο αυτό έγκειται στην αντίληψη ότι η αποαποικιοποίηση δεν άλλαξε τίποτα ως προς το γεγονός ότι όσο εξακολουθούν να υφίστανται οι καπιταλιστικές σχέσεις ιδιοποίησης και οι

καθοριζόμενες από καπιταλιστικούς όρους αγοράς διεθνείς εμπορευματικές συναλλαγές, οι παλαιές ιμπεριαλιστικές δομές εξάρτησης ανάμεσα στην μητρόπολη και στην περιφέρεια, ανάμεσα δηλαδή στις βιομηχανικές και στις υπανάπτυκτες χώρες, θα συνεχίσουν να υπάρχουν ως προς τα βασικά τους σημεία και μάλιστα θα οξυνθούν.

Ενώ οι θεωρίες αυτές στην πραγματικότητα δεν φέρνουν κάτι ουσιαστικά νέο για την ιστορική ερμηνεία της εποχής του προηγμένου ιμπεριαλισμού τουλάχιστον, η δυτική έρευνα μετεξελίχθηκε κατά πολύ διαφοροποιημένο τρόπο. Σήμερα αναγνωρίζει γενικά ότι, η τυπική εδαφική κυριαρχία πάνω σε εξαρτημένες περιοχές, όπως ήδη αναλύθηκε, υπήρξε μόνο μία ανάμεσα σε μια πληθώρα μορφών ιμπεριαλιστικής κυριαρχίας κι ότι παράλληλα συνυπήρχαν και εξακολουθούν ως ένα βαθμό να υπάρχουν οι πιο διαφορετικές παραλλαγές άτυπου ιμπεριαλισμού, όπως ο ιμπεριαλισμός του ελεύθερου εμπορίου, ο χρηματιστικός ιμπεριαλισμός ή ο ηγεμονικός ιμπεριαλισμός. Παρ' όλα αυτά οι γνώμες αφίστανται σημαντικά τόσο ως προς τις αιτίες, όσο και ως προς τις επιπτώσεις ιμπεριαλιστικής επεκτατικής διεργασίας, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι τα διαφορετικά είδη της μαρξιστικής θεωρίας για τον ιμπεριαλισμό γενικώς θεωρούνται ελάχιστα συμβατά με την ποικιλία των ιμπεριαλιστικών φαινομένων. Συγκεκριμένα διακρίνουμε τρεις κύριες κατευθύνσεις:

—Η αντικειμενιστική κατεύθυνση εκπροσωπούμενη από συγγραφείς όπως ο *Landes* και ο *Lüthy*⁵ επισημαίνει κατά πρώτο λόγο την κραυγαλέα ανισορροπία στις κοινωνικές, πολιτισμικές και τεχνολογικές επιδόσεις των αλληλοσυγκρουόμενων συστημάτων του δυτικού πολιτισμού απ' ενός και των παραδοσιακών κοινωνιών του Τρίτου Κόσμου απ' ετέρου, που αναγκαστικά οδήγησε στην υποταγή των τελευταίων στο δυτικό σύστημα. Οι συγγραφείς αυτοί υπογραμμίζουν ότι περιθωριακές δυνάμεις του δυτικού συστήματος —τυχοδιώκτες, κερδοσκοποί και φιλοπόλεμοι στρατιωτικοί— αρκούσαν για να καταστρέψουν τις πολιτικές δομές του Τρίτου Κόσμου και να υποτάξουν τους λαούς αυτούς στο

⁵ David Landes, Some Thoughts on the Nature of Economic Imperialism, στο: *The Journal of Economic History*, vol. 21, 1961; (γερμ. στο: Hans-Ulrich Wehler, *Der moderne Imperialismus*, Κολωνία 1969)· Herbert Lüthy, *Ruhm und Ende der Kolonisation*, στο: *Nach dem Untergang des Abendlandes*, Κολωνία 19652.

άρμα της Δύσης. Κατά τα λοιπά, αυτή ήταν μια διεργασία που, όπως πιστεύει ιδίως ο Lüthy, σε καμιά περίπτωση δεν έτυχε μόνο επικρίσεων ακόμα και από την πλευρά των ίδιων των θιγόμενων.

—Μία δεύτερη κατεύθυνση που επιχειρηματολογεί σε κοινωνιολογική-δομική βάση αναζητεί τα αίτια της ιμπεριαλιστικής πολιτικής των ευρωπαϊκών Δυνάμεων και των ΗΠΑ πρωτίστως στις δομικές κρίσεις που παρουσιάστηκαν στις κοινωνίες αυτές στην πορεία της εκβιομηχάνισής τους. Μέσα στα πλαίσια αυτής της κατεύθυνσης, δίνεται έμφαση σε εντελώς διαφορετικούς παράγοντες. Υποστηρίζεται συχνά ότι υπάρχει μία άμεση σχέση μεταξύ των διακυμάνσεων της οικονομικής ανάπτυξης και της ιμπεριαλιστικής εξάπλωσης, πράγμα όμως που με βάση τα στατιστικά δεδομένα που υπάρχουν σήμερα δείχνει να μην ευσταθεί συνολικά. Παράλληλα, επισημαίνονται ολοένα και συχνότερα, έστω και ποικιλοτρόπως, οι κοινωνιολογικοί παράμετροι που συνετέλεσαν στην εμφάνιση της ιμπεριαλιστικής πολιτικής.

—Ριζοσπαστικότερη είναι ασφαλώς η τρίτη κατεύθυνση, η κατεύθυνση του κοινωνικού ιμπεριαλισμού, όπως αυτή εκπροσωπείται από συγγραφείς σαν τον Wehler⁶ και τον Berghahn⁷, και η οποία ερμηνεύει την ιμπεριαλιστική επέκταση ως ένα μέσον «δευτερογενούς ενσωμάτωσης», που είχε στόχο να διατηρηθούν στην εξουσία οι παραδοσιακές ηγετικές ελίτ σε μία αλματωδώς μεταβαλλόμενη κοινωνία.

Άλλοι ερευνητές, στους οποίους συγκαταλέγεται και ο γράφων, αποδίδουν μεγαλύτερη βαρύτητα στην ενεργό συμμετοχή των ανερχόμενων μεσαίων τάξεων αλλά και ιδιαίτερα της ανώτερης αστικής τάξης στις διεργασίες της ιμπεριαλιστικής πολιτικής. Θεωρούν ότι οι ομάδες αυτές χρησιμοποίησαν τον ιμπεριαλισμό τόσο ως όχημα ιδεολογικής χειραφέτησης απέναντι στις παραδοσιακές ηγετικές τάξεις, κυρίως δε απέναντι στην αριστοκρατία, όσο και ως αμυντική στρατηγική απέναντι στις ανερχόμενες κατώτερες κοινωνικές τάξεις, ηλαδή στην σοσιαλιστικά οργανωμένη εργατική τάξη. Αυτό άλλω-

⁶ Hans-Ulrich Wehler, *Bismarck und der Imperialismus*, Κολωνία 1970; του ίδιου: *επιμ.*), *Der moderne Imperialismus*, Κολωνία 1965.

⁷ Volker Berghahn, *Der Tirpitz-Plan, Ντύσσελντορφ 1971.*

πλευρες, ευρωκεντρικές αποκλειστικά ερμηνείες», οι οποίες δεν λαμβάνουν καθόλου υπόψη τους τα τεκταινόμενα στην περιφέρεια, στις περιοχές δηλαδή που εθίγησαν από τον ιμπεριαλισμό. Γι' αυτούς, η ιμπεριαλιστική εξάπλωση, η οποία έφτασε στο αποκορύφωμά της μετά το 1881, ερμηνεύεται με βάση τις αποσταθεροποιητικές πιέσεις που ασκήθηκαν από εθνικιστικά κινήματα κατά των συνεργαζόμενων καθεστώτων των χωρών του Τρίτου Κόσμου, τα οποία αρχικά, μέσα στα πλαίσια μιας περιορισμένης συνεργασίας, συνέδραμαν τους εισβολείς με στόχο τον εκσυγχρονισμό των χωρών τους. Σύμφωνα με τον *Fieldhouse*, ο ιμπεριαλισμός είναι μία διεργασία η οποία υποκινήθηκε ουσιαστικά από τις εξελίξεις στην περιφέρεια και υπήρξε κατά βάση απότοκος της κατάρρευσης των παλαιών μορφών αποικιακής κυριαρχίας.

Πράγματι, η εποχή του προηγμένου ιμπεριαλισμού ερμηνεύεται καλύτερα μέσα από έναν συνδυασμό τέτοιων απόψεων, παρά μέσα από τα παραδοσιακά ερμηνευτικά σχήματα. Δεν μπορεί να παραγνωριστεί ότι αυτή η γιγαντιαία διεργασία δεν ήταν ορθολογικά σχεδιασμένη, ούτε ήταν συνεχώς κατευθυνόμενη, ούτε υπήρξε απλά και μόνο απόρροια της φύσης του καπιταλιστικού συστήματος. Ο ιμπεριαλισμός ήταν στην ουσία η θυελλώδης τελική φάση μιας διεργασίας που είχε ξεκινήσει πολύ καιρό νωρίτερα και που μέσα από την εκβιομηχάνιση και την παράλληλη ευρεία πολιτική κινητοποίηση ευρέων λαϊκών τάξεων στις μητροπόλεις, απέκτησε μια επιπλέον δυναμική, ώστε να επιφέρει μέσα σε λίγες δεκαετίες την ολοκληρωτική πολιτική και κοινωνική ενσωμάτωση μεγάλων περιοχών του Τρίτου Κόσμου στο δυτικό σύστημα. Μόνο η Ιαπωνία, η Ταϊλάνδη και ως ένα βαθμό η Κίνα απέφυγαν την άμεση αποικιακή εδαφική κυριαρχία. Στην περίπτωση της Κίνας αυτό συνέβη μόνο επειδή από τις αρχές του 20ού αιώνα, η νέα Μεγάλη Δύναμη, οι Η.Π.Α., επενέβησαν περιοριστικά στην ιμπεριαλιστική διεργασία και για πολύ συγκεκριμένους οικονομικούς λόγους επανέφεραν σε ισχύ τις παλαιές μεθόδους της έμμεσης κυριαρχίας και της «ανοιχτής θύρας».

Στην παρούσα ιστορική τεκμηρίωση ελήφθη μέριμνα ώστε να ληφθούν εξίσου υπόψη οι διάφορες στρατηγικές που εφάρμοσε ο ευρωπαϊκός ιμπεριαλισμός κατά την περίοδο 1881-1918, καθώς και

στε ήταν ένας σημαντικός λόγος για τον οποίο ο ιμπεριαλισμός ανέκαθεν εμφανιζόταν στενά συνυφασμένος με την εθνικιστική ιδεολογία. Κάτω από αυτές τις κοινωνικές συνθήκες, ο εθνικισμός, που μεταλλάσσεται σε ιμπεριαλισμό, αποτελούσε το μέσον για την πολιτική κινητοποίηση των παθητικών έως τότε κοινωνικών ομάδων, ενώ ταυτόχρονα λειτουργούσε και ως επιθετική ιδεολογία απέναντι σε αναχρονιστικές ηγετικές τάξεις. Επομένως ο ιμπεριαλισμός σε καμία περίπτωση δεν ήταν μόνο το υλικό υπόστρωμα διεργασιών πολιτικής χειραγώγησης από μέρους των κυρίαρχων ελίτ, όπως υποστηρίζεται από πολλές πλευρές σήμερα. Επιπλέον πρέπει να επισημανθεί ο κίνδυνος μιας εξαιρετικά μονόπλευρης προσέγγισης του ιμπεριαλισμού ως οργάνου στα χέρια συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων ανεξαρτήτως τάξεως, με δεδομένο ότι τα ιμπεριαλιστικά πάθη είχαν εισχωρήσει πολύ βαθειά στις πλατιές μάζες του πληθυσμού.

Οι οικονομικοί παράγοντες διατηρούν την σπουδαιότητά τους σε όλα τα παραπάνω μοντέλα, αφ' ενός στο βαθμό που ήταν άμεσα και έμμεσα συνυφασμένοι με το συμφέρον των οικονομικά ηγετικών τάξεων στην διατήρηση της υφιστάμενης κοινωνικής ιεραρχίας και αφ' ετέρου στο βαθμό που εξατομικευμένα οικονομικά συμφέροντα επιδρούσαν άμεσα στην διεργασία της ιμπεριαλιστικής επέκτασης. Θα πρέπει να προστεθεί επίσης ότι, σε πολλές περιπτώσεις, οι ανισότητες στην οικονομική ανάπτυξη, σε συνδυασμό με τα κατάλοιπα παλαιότερων πολιτικών εξουσιαστικών δομών και με τα εξατομικευμένα συμφέροντα συγκεκριμένων ηγετικών ομάδων, έδωσαν αφορμή σε δευτερογενείς ιμπεριαλιστικές συγκρούσεις.

Τον αντίζωγο σε όλες αυτές τις ερμηνευτικές θεωρίες του προηγμένου ιμπεριαλισμού, οι οποίες ανάγουν τα αίτια του επεκτατισμού σε παράγοντες κατά βάση του συστήματος, διατύπωσαν κυρίως οι *Gallagher, Robinson* και *Fieldhouse*⁸: κατά την γνώμη τους πρόκειται για «μόνο-

⁸ John Gallagher/Ronald Robinson/Alice Denny, *Africa and the Victorians. The Official Mind of Imperialism*, Λονδίνο 1968; των ίδιων, *The Partition of Africa* στο: *The New Cambridge Modern History*, vol. 2; Ronald Robinson, *Non-European Foundations of European Imperialism: Sketch for a Theory of Collaboration*, στο: Roger Owen/Robert Suttcliffe, *Studies in the Theory of Imperialism*, Λονδίνο 1972; David K. Fieldhouse, *Economics and Empire, 1830-1914*, Λονδίνο 1973.

τα πολλαπλά επίπεδα άσκησης ιμπεριαλιστικής πολιτικής. Ωστόσο, κατά κοινή ομολογία, η προσπάθεια αυτή διαπίστωσε απροσδόκητα την ακλόνητη και, κατά κάποιον τρόπο, αφελή κυριαρχική συνείδηση από την πλευρά των βιομηχανικών κρατών της Ευρώπης και της Αμερικής –παρά τις μεγάλες διαφορές τους στα κίνητρα και τις στρατηγικές της ιμπεριαλιστικής επεκτατικής πολιτικής–, η οποία συνοδεύεται από την πεποίθηση ότι το μέλλον των λαών τους εξαρτάται άμεσα από την δυνατότητα συμμετοχής τους στον ιμπεριαλιστικό ανταγωνισμό. Οι αληθινές ιμπεριαλιστικές διεργασίες όμως δεν περιορίστηκαν μέσα στα πλαίσια των εθνικών αντιπαλοτήτων ούτε εκτυλίχθηκαν γύρω από τις προσδοκίες τις οποίες απαντάμε στις μαρτυρίες των συγχρόνων της εποχής. Αλλά και τα αποτελέσματά τους με κανένα τρόπο δεν ήταν τόσο μονοσήμαντα θετικά, όπως ευελπιστούσαν τότε οι ιδεολόγοι και όπως εντελώς άκριτα δέχονται συχνά οι σημερινοί ερευνητές. Μολοντούτο είναι σημαντικό να ακούσουμε τις φωνές των συγχρόνων της εποχής εκείνης και να αναλύσουμε το αντικείμενικό τους περιεχόμενο.

1. Ο Charles Buller, για τον αποικισμό υπό συνθήκες ελεύθερου εμπορίου

α) Η αναγκαιότητα των αποικιών, 1840

Πηγή: Edward Murray Wrong, Charles Buller
and Responsible Government, Oxford 1926, σ. 110

[...] Θέλουμε τις αποικίες για καταναλωτές των εμπορευμάτων μας, για επενδυτικά πεδία για το πλεονάζον κεφάλαιό μας και προς απορρόφηση του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού μας. Η επίτευξη απών των στόχων είναι που μας παρακινεί να διατηρούμε αποικίες και μεριμνούμε ώστε να διαφυλάσσεται η κυριαρχία μας σ' αυτές. Ο μόνος λόγος για τον οποίο αναγκαζόμαστε να τις κυβερνάμε αλλά και να προστατεύουμε με τον στόλο και τον στρατό μας είναι για να υπάσθουμε εγγύηση ότι θα μπορούμε να συναλλάσσουμε μαζί τους εμπορικά να στέλνουμε εκεί δικούς μας μετανάστες. Δεν χρειάζεται να παρεμβαίνουμε στις υποθέσεις τους, παρά μόνο στο βαθμό που είναι αναγκαίο για να εξασφαλίσουμε τα εμπορικά-μας προνόμια, την ελεύθερη πα-

σβαση των μεταναστών μας, καθώς και την εφαρμογή μιας πολιτικής για την διανομή της γης που να ευνοεί την έλευση μεταναστών. [...]

β) Αποικιακή πολιτική και ελεύθερο εμπόριο.
Ομιλία στην Κάτω Βουλή στις 6 Απριλίου 1843

Πηγή: Hansard, Parliamentary Debates,

Third Series, τόμ. 68, σ. 499 κ.ε.

[...] Συμφωνώ απόλυτα με τις αρχές και τους στόχους των θιασωτών του ελεύθερου εμπορίου. Όχι μόνο πιστεύω ότι θα πρέπει να ακολουθήσουμε τις προτάσεις τους, αλλά είμαι από την πλευρά μου μάλιστα πρόθυμος να παραδεχθώ ότι η πρωταρχική, απλούστερη και αποτελεσματικότερη μέθοδος για να αυξήσουμε τον βαθμό απασχόλησης έγκειται στην διατήρηση εμπορικών σχέσεων με όλες τις αγορές που υπάρχουν στον κόσμο χωρίς κανένα περιορισμό. Τάσσομαι υπέρ του αποικιασμού ως συμπληρώματος του ελεύθερου εμπορίου· ως ενός επιπλέον τρόπου πραγμάτωσης των ιδίων αρχών και επίτευξης των ιδίων στόχων. Εσείς, οι εκπρόσωποι του ελεύθερου εμπορίου, θέλετε το πάντων να εξασφαλίσετε τροφή για τον λαό.

Θέλετε να επιτύχετε την εκμετάλλευση καινούργιων αγορών καταργώντας τους συνοριακούς φραγμούς που σήμερα σας εμποδίζουν να προσεγγίσετε τις αγορές που υπάρχουν σε ολόκληρη την γη. Σας προτρέπω να ανοίξετε κι άλλες, καινούργιες αγορές σε περιοχές της γης που μπορούν ενδεχομένως να μετατραπούν σε όποιους μαζικής άγρας πολύτιμων πελατών [...]

Το κλασσικό πρόγραμμα του ιμπεριαλισμού ελεύθερου εμπορίου.
Εξισόφισμα του πρωθυπουργού Λόρδου Palmerston για το Υπουργείο Εμπορικών την 20ή Δεκεμβρίου 1850

Πηγή: Ronald Robinson/John Ghallager/Alice Denny, Africa

in the Victorians, The Official Mind of Imperialism, Λονδίνο 1968, σ. 35

Αποτελεί για μας κατεπείγουσα προτεραιότητα η διάδοση του αποικιασμού στην Αφρική· είμαστε πεπεισμένοι ότι το εμπόριο αποτε-

λεί τον ιδανικό σκαπανέα του πολιτισμού και είμαστε ικανοποιημένοι επειδή στην Αφρική υπάρχει χώρος αρκετός για το εμπόριο όλων των πολιτισμένων εθνών του υπόλοιπου κόσμου. Γι' αυτό αντιμετωπίζουμε με ικανοποίηση κάθε τυχόν εξάπλωση του εμπορίου στην Αφρική, υπό την προϋπόθεση ότι το εν λόγω εμπόριο δεν θα βασίζεται σε κάποιο μονοπώλιο, ούτε θα διεξάγεται επί τη βάσει ενός συστήματος το οποίο θα αποκλείει τους υπολοίπους. [...]

3. Συνηγορία υπέρ της διαφύλαξης και της σύντονης επέκτασης της Αγγλικής «αυτοκρατορίας». Ο James Anthony Froude για τον «πατριωτισμό». Στο: *Frazer's Magazine*. 1870

Πηγή: James Anthony Froude, *Short Studies on Great Subjects*, Second Series, Λονδίνο 1871, σ. 171-173, σ. 175 κ.ε., σ. 318

α) Το εθνικό επιχείρημα (Ιανουάριος 1870)

Άλλα έθνη που κάποτε ήταν λιγότερο ισχυρά ή πάντως όχι περισσότερα ισχυρά απ' ό,τι εμείς, αυξάνουν σε δύναμη και πληθυσμό· έτσι πρέπει να κάνουμε κι εμείς, αν θέλουμε να διατηρηθούμε στο ίδιο επίπεδο μ' εκείνα. Εδώ, στην χώρα μας, δεν υπάρχει καθόλου χώρος για περαιτέρω ανάπτυξη, εκτός εάν επεκτείνουμε κι άλλο τις πληθυσμιακά κορεσμένες ήδη σήμερα πόλεις μας. Δεν γνωρίζουμε καν με βεβαιότητα, αν μπορούμε ακόμα να τις επεκτείνουμε. Η επιτυχία ενός τέτοιου εγχειρήματος θα διασφαλιζόταν μόνο υπό συνθήκες οι οποίες θα είχαν δυσμενή, ενδεχομένως μάλιστα και καταστροφικό αντίκτυπο στην φυσική ομοιογένεια του πληθυσμού μας, ώστε όσο αυξανόμαστε σε μέγεθος, η θέση μας να γίνεται κατ' ανάγκη ολοένα πιο επισφαλής.

Δεν υπάρχει, αλήθεια, καμμία εναλλακτική λύση; Οι αποικίες μας σε Ανατολή και Δύση, οι οποίες κάποτε βρίσκονταν στην πλήρη και αποκλειστική κατοχή μας αλλά ακόμη και σήμερα είναι ευχερώς προσβάσιμες, διαθέτουν όλα όσα χρειαζόμαστε και ακόμα περισσότερα. Θέλουμε γη, όπου θα μπορούμε να εγκαταστήσουμε αγγλικές οικογένειες, για να προοδεύσουν και να πληθύνουν, χωρίς να χρειαστεί να σταματήσουν να είναι Άγγλοι. Δεν έχουμε παρά να απλώσουμε το χέρι στην γη που εκτείνεται μπροστά μας. Οι αποικίες διαθέτουν

παρθένο έδαφος αρκετό για να παράσχει εργασία και να θρέψει πενταπλάσιο αριθμό ανθρώπων απ' όσους στριμώχνονται σήμερα στην Μεγάλη Βρετανία και την Ιρλανδία. Το μόνο που χρειάζεται είναι δυνατά χέρια για να καλλιεργηθεί αυτή η γη, όταν εδώ, ανάμεσά μας, εκατομμύρια ικανοί άντρες, άνεργοι παρά την θέλησή τους, γυρεύουν απεγνωσμένα δουλειά ενώ οι οικογένειές τους λιμάζουν απ' την πείνα. Τι πιο εύκολο από το να σμίξουν αυτοί οι άντρες κι αυτή η γη; Τούτη ακριβώς την στιγμή που έχουμε στα χέρια μας ό,τι θα μπορούσαμε να ευχηθούμε κι ό,τι εξυπηρετεί τις ανάγκες μας, αποχαιρετούμε τις αποικίες λέγοντας πως δεν τις θέλουμε πια.

Ανυπόμονα μας λένε πως αυτή η γη δεν μας ανήκει πλέον. Μόλις πριν μερικά χρόνια ήταν ακόμη δική μας, παραδώσαμε όμως την εξουσία στις τοπικές κυβερνήσεις για να μην προκαλέσουμε την δυσσέσκεια του Colonial Office και τώρα οι διεκδικήσεις μας δεν στρέφονται πουθενά αλλού πέρα από τις ερήμους του Τέξας. Αν έτσι έχουν τα πράγματα, τότε οι πολιτικοί που διασπάθισαν μια τόσο πολύτιμη κληρονομιά, θα έπρεπε να κρύβονται από ντροπή. Φαίνεται όμως πως στις αποικίες θεωρούν την ανάπτυξη της αυτοκρατορίας πιο σημαντική απ' όσο την θεωρούμε εμείς. Εκεί δεν ενδιαφέρονται τόσο για το κέρδος και την ευημερία μεμονωμένων καπιταλιστών. Βλέπουν το μέλλον τους πολύ πιο ξεκάθαρα – ίσως γιατί οι ανησυχίες ενός υπουργού Οικονομικών για τον προϋπολογισμό δεν χρειάζεται να τις απασχολούν. Γνωρίζουν καλά, ότι οι μεταξύ μας σχέσεις δεν μπορούν να εξακολουθήσουν να εδράζονται στις σημερινές βάσεις και γι' αυτό επιζητούν στενότερη σύνδεση μαζί μας και συνένωση σε μία ενιαία αυτοκρατορία. Δεν χρειάζεται να φοβόμαστε μήπως ανακύψουν δυσκολίες από την δική τους την πλευρά, διότι αυτές οι αποικίες μόνο κέρδος θα έχουν αν δώσουν την συναίνεσή τους. Οι κάτοικοί τους είναι υπερήφανοι που είναι Άγγλοι υπήκοοι. Κάθε άξιος εργάτης που φτάνει στις ακτές τους συντελεί τόσο στην δική τους ευημερία όσο και στην δική μας. Στο βαθμό που δεν προσπαθούμε να τους επιβάλλουμε την παρουσία ανθρώπων εξαθλιωμένων κι εγκληματιών, αλλά αντίθετα τους στέλνουμε εργάτες με τις οικογένειές τους, εξοπλισμένους με όλα τα αναγκαία, οι συμπατριώτες μας θα γίνονται δεκτοί κατά εκατομμύρια, και τούτο διότι οι αποικίες επιθυμώντας την διατήρηση

με κάθε τρόπο των δεσμών με την Αγγλία, θεωρούν ότι τα αληθινά συμφέροντα της Αγγλίας ταυτίζονται πλήρως με τα δικά τους. Κάθε άνδρας και κάθε γυναίκα που θα εγκαθίσταται στις αποικίες θα είναι μία νέα ρίζα από το παλαιό δέντρο μέσα στο νέο έδαφος. [...]

Εάν ερχόταν κάποτε η στιγμή, κατά την οποία ο Άγγλος που μεταναστεύει για τον Καναδά, το Ακρωτήριο, την Αυστραλία ή την Νέα Ζηλανδία δεν θα χάνει την εθνική του ταυτότητα, αλλά θα αισθάνεται ότι συνεχίζει να βρίσκεται σε αγγλικό έδαφος σαν να ήταν στο Νόρθονσαϊρ ή στο Γλόμερσαϊρ κι ότι εξακολουθεί να είναι Άγγλος, τότε η αγγλική αυτοκρατορία θα είχε πράγματι υπόσταση! Εάν αξιοποιήσουμε το ένα τέταρτο έστω των χρημάτων που βυθίστηκαν στα έλη Μπαλακλάβας για να στείλουμε δύο εκατομμύρια συμπατριώτες να εγκατασταθούν σε αυτές τις αποικίες, αυτό θα συμβάλει περισσότερο στην εσωτερική ενίσχυση της χώρας μας απ' όσο η εμπλοκή σε όλους αυτούς τους πολέμους από το Αζενκούρ έως το Βατερλό. Δεν θα χρειάζονταν άλλες επιδοτήσεις εκ μέρους της κυβέρνησης να διατηρηθεί ζωντανό το ρεύμα των μεταναστών. Με την εγκατάστασή τους εκεί, θα αύξαναν σε αριθμό δημιουργώντας οικογένειες καλώντας τους συγγενείς τους. Έτσι, στα στρατηγικότερα σημεία πλανήτη και υπό τις ευνοϊκότερες συνθήκες, θα εξελίσσονταν ακμάζοντα αγγλικά έθνη. Θα ρίζωναν εκεί μόνιμα και παράλληλα ο ρυθμός γεωμετρικά αυξανόμενο, θα προμήθευαν με τρόφιμα τον θυσμό μας, ενώ οι ίδιοι θα καθίσταντο οι αυτοσυντηρούμενοί και τάβλητοι φρουροί της αυτοκρατορίας. Αν καταφέρουμε μ' αυτόν τον τρόπο να βυθίσουμε βαθιά τις ρίζες μας στη γη, τότε δεν μπορούμε φανταστώ ποιους κινδύνους εσωτερικούς ή εξωτερικούς θα πρέπει να φοβόμαστε ή ποια εμπόδια θα μπορούσαν να ανασχέσουν την επέκτασή μας, άνευ ορίων επέκταση της αγγλικής αυτοκρατορίας.

β) Το οικονομικό επιχείρημα (Αύγουστος 1870)

Η Αγγλία είναι προορισμένη να υπάρξει ως χώρα βιομηχανική. Οι βιομηχανίες της έπαυαν να λειτουργούν, αυτόχρονα θα έπαυαν να αποτελούν υπολογίσιμο πολιτικό μέγεθος. Από την άλλη, τίποτα δεν επιτάσσει την επέκταση των βιομηχανιών αυτών πέρα από τα σημερινά όριά τους· ούτε είναι ανάγκη να βασίζεται η στα

τα της «αυτοκρατορίας» αποκλειστικά σε αρτές. Η μοίρα και η εργητικότητα των προγόνων μας, έθεσαν υπό βρετανική σημαία ανομιούχες περιοχές, όπου μπορούν να ανθήσουν νέες κοινότητες ό συνθήκες λιγότερο αντίξοες. Τα εκατομμύρια των ανθρώπων υ μελλοντικά θα απαρτίζουν τον πληθυσμό μας θα μπορούν να ουν απασχόληση σε γεωργικά επαγγέλματα· στην πατρίδα, τόσο, οι προσπάθειές μας θα ήταν καλό να επικεντρωθούν μελλο- κά πιο πολύ στην βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων παρά ν στην αύξηση της παραγωγής. Με τον τρόπο αυτό, θα μπορού- με να θέσουμε ξανά υπό έλεγχο την μόλυνση, την αμάθεια, τις θένειες και την εγκληματικότητα, εξαιτίας των οποίων οι μεγαλου- νεις μας έχουν καταντήσει εκκολαπτήρια βαρβαρότητας. Για τους χειρηματίες δεν υπάρχει λόγος ανησυχίας. Σε περίπτωση που νικά υπάρξουν απώλειες, αν υπάρξουν, θα αντισταθμιστούν χάρις αυξημένη κινητοποίηση των εργατών, η οποία θα αντανakλάται βελτιωμένη απόδοση της εργασίας τους. Όπως καταδείχθηκε, ο σίγουρος τρόπος για την προώθηση του εμπορίου έγκειται στην τνύξη των αποικιών.

**Βρετανός πρωθυπουργός Μπέντζαμιν Ντισραέλι για την σταθερο-
ση της Βρετανικής αυτοκρατορίας. Ομιλία στο Crystal Palace στις
17 Ιουνίου 1872**

Salmut Viebrock (επιμ.), Disraeli. Speech at the Banquet of the National Union of
ative and Constitutional Associations, at the Crystal Palace, on June 24, 1872.
η έκδοση: Wiesbaden 1968, σ. 12-15

αν χρησιμοποιώ τον όρο «συντηρητικός», του δίνω το πιο αγνό
ηλό νόημα. Θέλω να πω μ' αυτό, ότι ο αγγλικός λαός και ιδίως
όμενες τάξεις της Αγγλίας είναι υπερήφανες που ανήκουν σε
λλη χώρα και θέλουν να διαφυλάξουν το μέγεθός της· είναι
νες που ανήκουν σε μια αυτοκρατορία και είναι αποφασι-
να στηρίζουν την αυτοκρατορία τους, εφόσον το μπορούν, και
αν απόλυτα πως το μεγαλείο και η αυτοκρατορία της Αγγλίας
και στους πατροπαράδοτους θεσμούς της χώρας. [...]